

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 2, 2020 | 27.02.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.2.8](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.8)

УДК 330.101

*В. К. Збарський,
д. е. н., професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-6114-8602
Д. В. Грибова,
к. е. н., доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
ORCID: 0000-0002-3270-2504*

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

*V. Zbarsky
Doctor of Economic Science, Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
D. Gribova
PhD in Economics, Associate Professor
Dmytro Motorniy Tavria state agrotechnological university*

INSTITUTIONAL RESOURCES FOR THE TOURIST INDUSTRY DEVELOPMENT RESEARCH

В статті висвітлено методологічні аспекти розвитку туристичної галузі. Доведено, що в основі становлення інституційного середовища туристичної галузі, знаходяться базові традиції людського суспільства, пов'язані із необхідністю забезпечення розвитку спільноти в біологічному та соціальному аспектах. Обґрунтовано необхідність комплексної участі різних складових інституційного середовища для забезпечення задоволення відповідних суспільних потреб в сфері туризму. Зазначається факт наявності різних класифікаційних підходів до диференціації складових сучасного інституційного середовища. Доведено необхідність застосування системного класифікаційного підходу, який мав би враховувати організаційно-правовий, галузевий та соціально-економічний аспекти функціонування конкретної господарської одиниці. Запропонована класифікація елементів інституційного середовища в сфері туризму. Зазначається, що наведена система критеріїв, у випадку свого комплексного застосування, дозволяє не тільки провести ідентифікацію елементів інституційного середовища конкретного об'єкту туристичної діяльності, а й визначитися із потенційною стратегією щодо співпраці із ними. Вказується на доцільність застосування в процесі подальшого дослідження інституційних аспектів туристичної діяльності методичного інструментарію теорії стейкхолдерів.

Methodological aspects of tourism industry development are covered in the article. The specificity of the formation of the institutional society of the leading economies of the world is

investigated. It is noted that the longevity of the institute will be determined by the conformity of the stated tasks and functions and the degree of their practical realization in the conditions of socio-economic environment at macro, mes and micro levels. It is proved that the basic traditions of human society are connected with the necessity of ensuring the development of the community in biological and social aspects. It was noted that the consistent process of forming the institutional environment of the tourism business implied the presence of a multilevel system, elements of which not only interact with each other, but also capable of creating new institutions whose functioning is conditioned by constant transformations in the economic and social spheres of society. The necessity of complex participation of different constituents of the institutional environment to ensure satisfaction of relevant public needs in the sphere of tourism is substantiated. It is noted that there are different classification approaches to differentiation of components of the modern institutional environment. The necessity to apply a systematic classification approach, which should take into account the organizational-legal, sectoral and socio-economic aspects of the functioning of a particular economic unit, is proved. The classification of elements of the institutional environment in the field of tourism is proposed. It is noted that the system of criteria, in the case of its complex application, allows not only to identify the elements of the institutional environment of a particular tourist activity, but also to determine the potential strategy for cooperation with them. The expediency of applying in the process of further research of the institutional aspects of tourism activities the methodical tools of stakeholder theory is pointed out. Its provisions provide for an analysis of the current state of affairs and an assessment of the prospects for the further development of any business entity, based on the presence of a large number of interested persons who have the ability to influence the nature of economic activity in one way or another.

Ключові слова: туризм; інституційний підхід; постіндустріальне суспільство; ефективність; методологія.

Keywords: tourism; institutional approach; post-industrial society; efficiency; methodology.

Постановка проблеми. За сучасних умов важливою складовою національної економічної системи є туризм. Трансформації соціально-економічних відносин в умовах побудови моделі постіндустріального інформаційного суспільства обумовлюють інституційний характер господарських відносин та макро- мезо- та мікрорівнях. Водночас необхідно відмітити недостатній рівень методологічного забезпечення процесу дослідження розвитку туристичного бізнесу як складової інституційної економіки. Дані обставини обумовили характер та напрямки теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що теоретичні та практичні засади функціонування туризму як складової національної економічної системи розглядалися в працях Л.В. Забуранної, С.В. Кальченко, В.А. Квартальнова, І.М. Поворознюка та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого дослідження методологічні аспекти вивчення особливостей функціонування вітчизняного туризму в системі інституційного середовища.

Мета статті – дослідження інституційних засад функціонування туристичної галузі в системі національної економіки.

Основні результати дослідження. Значущість формальних та (особливо) неформальних правил, угод, принципів та домовленостей надзвичайно зросла в умовах сучасної господарської моделі, однією з характерних рис якої є здатність до швидкої трансформації відносин на мікро- мезорівнях. Зазначені особливості однаково справедливі як для економічних, так і для організаційних процесів, в яких беруть участь підприємницькі структури.

Зокрема Дж.Коммонс наступним чином характеризує процес формування правил гри в системі трудових відносин постіндустріальної економіки «Загальне трудове право створюється шляхом відбору розумних та відкидання дурних звичаїв праці, а також шляхом позбавлення, як профспілок, так і менеджменту самовільно розпоряджатися працею»[5].

Окремо слід відмітити особливості інституційного дослідження безпосередньо суб'єкта господарювання, враховуючи суттєві зміни, які відбулися в сфері прав та обов'язків представників бізнес-середовища протягом останніх десятиліть. Підприємці усіх рівнів остаточно перестали бути просто платниками податків, вони самостійно або під впливом факторів конкурентного середовища свідомо приймають на себе соціальні функції, розповсюджуючи свій вплив і на суспільні відносини.

Підтвердженням цього висновку є дослідження М.Скотта щодо інституційної природи фірми. В даному аспекті вчений вказує на застосування дефініції «інститут» в широкому і вузькому значеннях. Широке значення даного терміну охоплює види та норми процесу укладення угод, а також всі організації, які уособлюють ці види та норми. Також відповідним чином можливо ідентифікувати тип поведінки або сукупність взаємовідносин, що мають широке розповсюдження. У вузькому сенсі інститут розглядається в якості системи відносин або організації, характер функціонування яких визначається ззовні» [11].

Як бачимо, даний підхід передбачає можливість інституціоналізації певної системи відносин, що виникають в процесі економічної та соціальної діяльності людини. Це, в свою чергу, підіймає питання об'єктивності надання статусу «інститут» щодо конкретного інтеграційного утворення або форми суспільної взаємодії. На нашу думку, в даному аспекті доцільно аналізувати рівень відповідності об'єкта дослідження базовим інституційним характеристикам. До них, зокрема відносять наступні: установки та зразки поведінки, культурні символи, утилітарні культурні символи, усні та письмові кодекси поведінки, відповідна ідеологія тощо. Для більш точного розуміння принципів інституційного розвитку сучасної соціально-економічної системи необхідно чітко розрізнити дефініції «інститут» та «інституція», а також визначити характер причино-наслідкового зв'язку між цими поняттями.

На думку О.В. Іншакова та Д.П. Фролова, інституції являють собою «соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного розподілу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків. Сутність інституції — закріплюваний нею образ дії, похідним від якого є образ мислення її агентів. Інститути — це типові комплекси інституцій, які виступають функціональними генотипами організацій, моделями, що еволюційно склалися, їх функціональної структури [3].

Об'єктивну логічність формування та розвитку інституційного середовища відображає взаємозв'язок між дефініціями «інститут» та «інституція». Будь-яка інституція (необхідність захисту спільноти, забезпечення розвитку майбутніх поколінь, обмін та передача набутого життєвого досвіду тощо) є базовою умовою життєдіяльності людини, дотримання якої, в кінцевому результаті, обумовило успішне цивілізаційне функціонування. В свою чергу, той чи інший інститут (армія, родина, заклади освіти та ін.) є похідною відповідної інституції (або декількох інституцій), концентруючи в собі її відповідні функції (соціальні, політичні, організаційні тощо).

В цьому аспекті слід відзначити, що довговічність інституту, на нашу думку, визначатиметься відповідністю заявлених завдань і функцій та ступенем їх практичної реалізації в умовах соціально-економічного середовища на макро-, мезо- і мікрорівнях. Більше того, аналіз реалій сьогодення свідчить про можливість конкуренції формальних та неформальних інституційних утворень за можливість отримання дивідендів від виконання певних соціальних зобов'язань. Показовим прикладом є боротьба із організованими злочинними угрупованнями, яка має постійний безперервний характер і досить часто відбувається в економічній сфері. Більше того, діяльність потужних незаконних утворень передбачає наявність легальних форм бізнесу, а також надання суспільних послуг (безпека, соціальні виплати членам тощо).

Аналізуючи процес становлення інституційного середовища туристичної галузі, слід відмітити, що в його основі знаходяться базові традиції людського суспільства, пов'язані із необхідністю забезпечення розвитку спільноти в біологічному та соціальному аспектах (Рис 1).

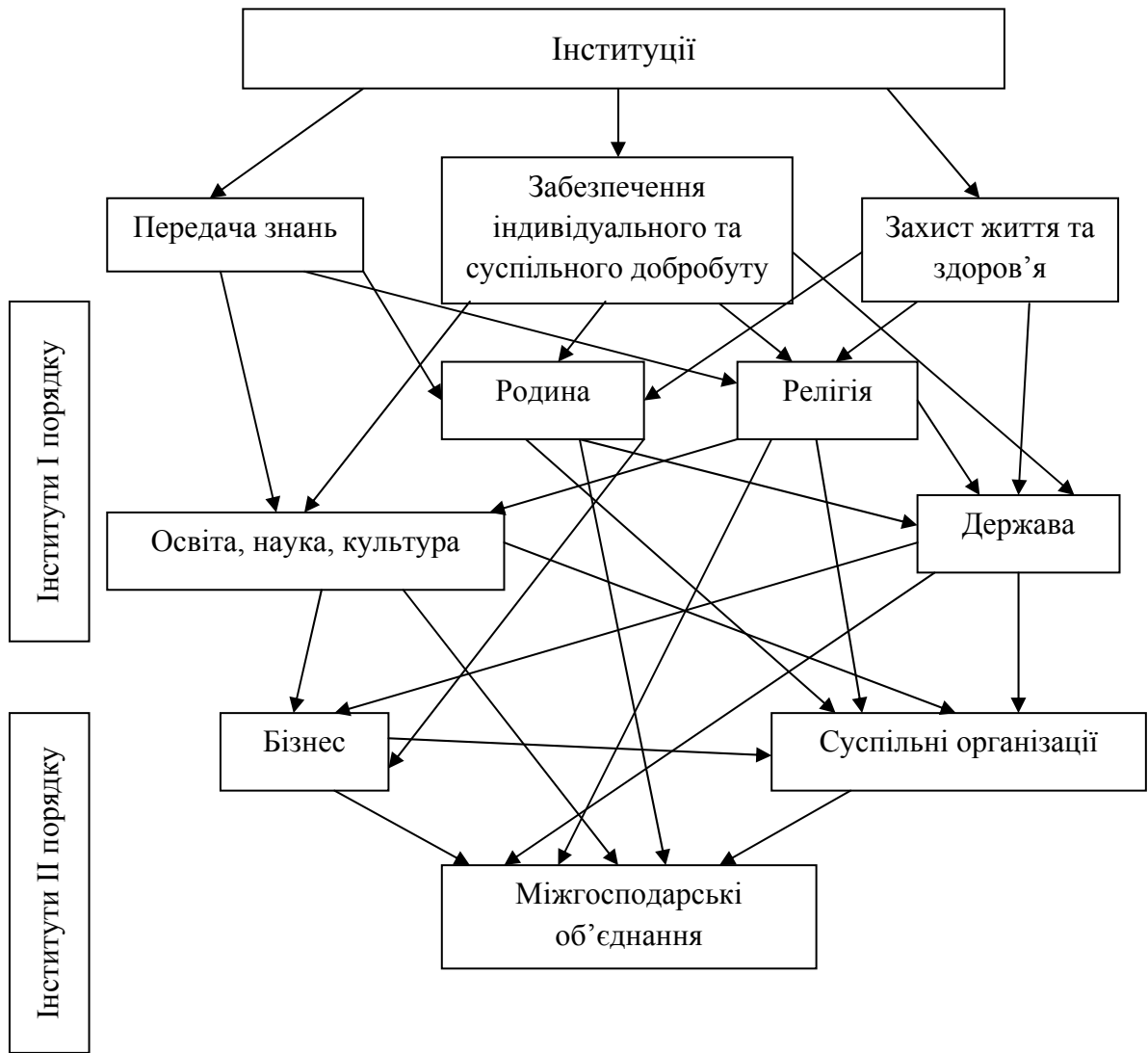

Рис. 1. Формування інституційного середовища туристичного бізнесу*

**Джерело Дослідження автора*

В подальшому, із ускладненням характеру соціально-економічних відносин, появою відповідних формальних та неформальних утворень виникли організаційні передумови для персоніфікації туризму як окремої галузі. В цьому аспекті слід відмітити, що послідовний процес формування інституційного середовища передбачав наявність багаторівневої системи, елементи якої не тільки взаємодіють між собою, а й здатні до створення нових інститутів, характер функціонування яких обумовлений постійними трансформаціями в економічній а соціальній сферах життя суспільства.

В свою чергу інституційна еволюція призвела до зміни ступеня впливу окремих елементів на задоволення рекреаційних, лікувальних та розважально-пізнавальних потреб людини. Так, зокрема, із формуванням світської суспільної моделі у переважній більшості розвинених країн світу, інститути церкви практично втратили своє керівне місце у формуванні смаків та характеру поведінки пересічного громадянина. Водночас активізація малого та середнього бізнесу стимулювали процес формування міжгосподарських об'єднань, а поява стійкого середнього класу позитивно вплинула на розвиток суспільних організацій формального та неформального типів.

Разом із цим необхідно зазначити що усі інститути, як базові, так і похідні від них, в якості основної мети своєї діяльності мають задоволення відповідних суспільних потреб (табл.1). Важливим є також той факт, що досягнення цієї мети в окремих напрямках потребує комплексної участі різних складових інституційного середовища. Так зокрема надання лікувально-рекреаційних послуг обов'язково вимагає постійного державного контролю за усім процесом, починаючи із матеріально-технічного та кадрового забезпечення. Також потребують постійного моніторингу сучасні розважальні заклади, аквапарки тощо. Той факт, що сфера послуг в ринковій економічній моделі практично повністю контролюється приватними

структурами, не відмінняє факту відповідності з боку підприємця за якість наданої послуги, особливо в тому випадку, коли є небезпека травматизму клієнта.

Таблиця 1.

Функціональна спрямованість елементів інституційного середовища в туристичній сфері*

Потреба	Інституція	Інститут
Лікування	Захист життя та здоров'я	Наукові заклади, держава, бізнес
Розвага	Забезпечення індивідуального та суспільного добробуту	Держава, родина, бізнес, суспільні організації, міжгосподарські об'єднання
Відпочинок		
Отримання нових знань	Передача знань	

**Джерело: Авторська розробка*

На думку Л.М. Решетнікової, з точки зору інституціонального підходу туризм представляє собою сукупність суб'єктів та об'єктів сфери туризму, а також взаємовідносини, які виникають між ними. Держава виступає основним інститутом, який на основі застосування спеціальних механізмів визначає напрям розвитку туристичної сфери. Держава має брати на себе обов'язки з формування інституційного механізму регулювання туристичної індустрії, визначення та оформлення принципів поведінки економічних суб'єктів, а також системи заходів контролю за їх діяльністю. З точки зору суб'єктно-об'єктних відносин механізм взаємодії органів влади (суб'єкт) та посередників, які надають туристичні послуги кінцевому споживачу (об'єкт) – це прийняття нормативно-правових актів та створення умов необхідних для розвитку туризму. Саме ці механізми взаємодії виступають в якості інституційних факторів розвитку сфери туризму [10].

Можливість одночасної участі декількох інститутів у задоволенні тієї чи іншої потреби обумовлює необхідність їхньої диференціації та використання відповідної методики структуризації. Слід відзначити наявність різних класифікаційних підходів до диференціації складових сучасного інституційного середовища.

Так Є.М. Палига та В.Б. Базилук пропонуються наступну систему критеріїв узагальнення суспільно-економічних інститутів.

1. За економічним та організаційно-правовим критеріями.
 - 1.1. Формальні.
 - 1.2. Неформальні.
 - 1.2.1. Легальні.
 - 1.2.2. Тіньові (напівлегальні та кримінальні).
2. За еволюційним критерієм.
 - 2.1. I рівень – трансформується структура суспільства.
 - 2.2. II рівень – відбуваються інституційні зміни.
 - 2.3. III рівень – відбуваються трансформації самих інститутів.
 - 2.4. IV рівень – трансформація інститутів, що відносяться до системи перерозподілу благ.
3. Міжрівневий підхід (глобальні, транснаціональні, регіональні, макрорівневі, макрорівневі)
4. За ступенем зрілості (що розвиваються, розвинені, в стадії занепаду).
5. За функціональним критерієм (економічні, соціальні, політичні, юридичні).
6. За характером впливу на економічну систему (позитивний, негативний, нейтральний).
7. За суспільно-організаційним критерієм (базисно-господарські, господарсько-асоціативні, владно-організаційні, асоціативно-соціальні).
8. За ступенем важливості для функціонування системи.
 - 8.1. Базові (приватна власність, конкуренція, система цін, роль влади, свобода підприємництва, власний інтерес).
 - 8.2. Допоміжні.
9. За впливом на процес економічного зростання (зовнішні екзогенні, внутрішні екзогенні, внутрішні ендегенні) [9].

Даний підхід, хоча і передбачає максимально широке охоплення інституційного середовища, на нашу думку, має певні недоліки, що впливають із самого характеру структуризації інститутів. Це, зокрема, стосується відсутності релігійних інститутів, вплив яких на соціально-економічні процеси, навіть в сучасному суспільстві, є досить значним. Також серед базових інститутів 8-го критерію лише роль влади не відноситься до елементів ринкової системи, хоча сама класифікація претендує на універсальність.

Окрім цього, дискусійним, на нашу думку, є введення в якості складових характеру впливу на економічну систему позитивного, негативного та нейтрального. Вектор впливу не є постійним, він визначається конкретними умовами сьогодення, а також свідчить про здатність (чи неспроможність) суб'єкта господарювання формувати взаємодію із учасниками соціально-економічних відносин.

Більш досконалою, на нашу думку, є класифікаційна система, запропонована О.Г. Шпикуляком, яка передбачає перехресну диференціацію інститутів суспільства та ринку за формальним та сутнісним критеріями. Згідно першого підходу виділяються формальні та неформальні інститути, в другому випадку інститути розділяються на економічні, ринкові, політичні, правові, інститути відтворення, соціально-

культурні, соціально-церемоніальні та релігійні. В подальшому в процесі взаємного впливу вони визначають характер соціально-економічних процесів в межах окремого суспільства [12].

Розглядаючи інституційне середовище, яке формується в сфері туристичної діяльності, доцільним, на нашу думку, є застосування системного класифікаційного підходу, який мав би враховувати організаційно-правовий, галузевий та соціально-економічний аспекти функціонування конкретної господарської одиниці. Приймаючи до уваги зазначені обставини, нами пропонується наступна класифікація інститутів туристичної діяльності (Рис.2).

Наведена система критеріїв, у випадку свого комплексного застосування, дозволяє не тільки провести ідентифікацію елементів інституційного середовища конкретного об'єкту туристичної діяльності, а й визначитися із потенційною стратегією щодо співпраці із ними. Слід зазначити, що методологічною базою з напрямків інституційного аналізу сучасних особливостей функціонування туристичної галузі як складної багатокладної системи є теорія стейкхолдерів.

Рис. 2. Елементи інституційного середовища в туристичній сфері*

*Джерело: дослідження автора

Її положення передбачають аналіз сучасного стану та оцінку перспектив подальшого розвитку будь-якого суб'єкта господарювання, виходячи з наявності навколо великої кількості зацікавлених осіб, що мають можливість в той чи інший спосіб впливати на характер господарської діяльності. Таким чином, вивчення інституційної специфіки функціонування національної туристичної галузі має здійснюватися, враховуючи не тільки її соціально-економічну складову, а й особливості взаємодії із елементами внутрішнього та зовнішнього середовища.

Висновки. В статті висвітлено методологічні аспекти розвитку туристичної галузі. Доведено, що в основі становлення інституційного середовища туристичної галузі, знаходяться базові традиції людського суспільства, пов'язані із необхідністю забезпечення розвитку спільноти в біологічному та соціальному аспектах. Обґрунтовано необхідність комплексної участі різних складових інституційного середовища для забезпечення задоволення відповідних суспільних потреб в сфері туризму. Доведено необхідність застосування системного класифікаційного підходу, який мав би враховувати організаційно-правовий, галузевий та соціально-економічний аспекти функціонування конкретної господарської одиниці. Запропонована класифікація елементів інституційного середовища в сфері туризму. Зазначається, що наведена система критеріїв, у випадку свого комплексного застосування, дозволяє не тільки провести

ідентифікацію елементів інституційного середовища конкретного об'єкту туристичної діяльності, а й визначитися із потенційною стратегією щодо співпраці із ними.

Список використаних джерел.

1. Забуранна Л.В. Зарубіжний досвід розвитку сільського зеленого туризму. Економіка АПК. 2011. № 6. С.178-183.
2. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.
3. Іншаков О.В., Фролов Д.П. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів. Економічна теорія. 2011. № 1.С. 52-62
4. Кальченко С.В., Демко В.С. Стратегічні напрямки розвитку туристичної галузі в Запорізькій області. Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки). 2019. №1. С.121-128.
5. Коммонс Дж.Р. Правовые основания капитализма. М.: Изд. дом Высшей школы экономики. 2011. 416с.
6. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
7. Методологія та організація наукових досліджень. за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К.: ВПЦ "Київський університет", 2018. 607 с
8. Основи методології та організації наукових досліджень. за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури. 2010. 352 с.
9. Палига Є.М., Базилюк В.Б. Сучасні підходи до класифікації інститутів. Наукові записки. 2016. №2(53).С.153-158.
10. Решетнікова Л.М. Інституційний механізм регулювання ринку туристичних послуг в Україні. Економіка. Управління. Інновації. 2013. №1 (9). URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_50 (дата звернення 16.02.2020).
11. Скотт М. Природа фирмы. М.: Дело. 2001. 360 с.
12. Шпикуньяк О.Г. Институції аграрного ринку. К.:ННЦ ІАЕ. 2009. 480с.

References.

1. Zaburanna, L.V. (2011) "Foreign experience in the development of rural green tourism". *APK economy*. № 6. P.178-183.
2. Inozemtsev V.L. (2000). *Sovremennoye postindustrial'noye obshchestvo: priroda, protivorechiya, perspektivy*. [Modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects.]. Logos, Moscow, Russian.
3. Inshakov O.V., Frolov D.P. (2011). "Institution is the key to understanding economic institutions". *Economic theory*. № 1.P. 52-62
4. Kal'chenko, S.V., Demko, V.S. (2019). "Strategic directions of tourism industry development in Zaporizhzhya region". *Proceedings of the TDATU (Economic Sciences)*. №1. P.121-128.
5. Kommons Dzh. R. (2011). *Pravovyye osnovaniya kapitalizma* [Pravovyye osnovaniya kapitalizma]. Publishing. House of the Higher School of Economics. Moscow, Russian.
6. Zatserkovnyy, V. I., Tishayev I. V., Demydov, V. K. (2017). *Metodolohiya naukovykh doslidzhen'* [Research methodology]. Nizhyn, Ukraine.
7. Dobronravova, I.S., Rudenko, O.V. (2018). *Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovykh doslidzhen'* [Research methodology and organization]. Kyiv, Ukraine.
8. Konvers'kyi, A. Ye. (2010). *Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidzhen'*. [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]. Kyiv, Ukraine.
9. Palyha, YE.M., Bazylyuk, V.B. (2016). "Modern approaches to the classification of institutions". *Proceedings*. №2 (53). P.153-158.
10. Reshetnikova, L.M. (2013). "Institutional Mechanism of Regulation of the Tourist Services Market in Ukraine". *Economy. Management. Innovation*. №1 (9). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_50 (accessed 16 February 2020).
11. Skott, M. (2001). *Priroda firmy*. [Nature of the company]. Delo, Moscow, Russian.
12. Shpykulyak, O.H. (2009). *Instytutsiyi ahrarnoho rynku*. [Institutions of the agrarian market]. Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 р.